

Ірина РУДЕНКО

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА СЛОВ'ЯНОФІЛЬСЬКІ ІДЕЇ МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО

Стаття присвячена проблемі формування та вираження політичних і слов'янофільських поглядів одного з відомих критиків української школи в польському романтизмі – Міхала Грабовського. У статті розглядаються причини й передумови формування нетипових для того часу поглядів проросійського спрямування, відносини М. Грабовського з іншими культурними діячами та наслідки, що стали результатом таких переконань.

Останні десятиліття творчість М. Грабовського була в центрі вивчення дуже не багатьох досліджень. На нашу думку, погляди М. Грабовського повинні бути заново переглянуті, після того, як пройшло вже багато років. Критик виявився на деякий час забутим саме через свої політичні переконання, тінь яких іще довгий час висіла над митцем навіть після його смерті.

У польській літературі, як і в українській, небагато вчених приділяло свою увагу дослідженню згаданого літератора, але все ж ми будемо спиратися на такі праці дослідників, як А. Бар, М. Ролле, Т. Грабовський, В. Гнатюк, П. Хмельовський та інші.

Метою нашого дослідження є проаналізувати умови формування і розвитку політичних засад М. Грабовського і виявити, як же вони впливали на його долю як літературного діяча.

Для того, аби краще зрозуміти як зароджувались політичні сприйняття Міхала Грабовського, візьмемо до уваги факти, які нам говорять про дитячі та юнацькі роки майбутнього критика. Почнемо з того, що батько М. Грабовського служив майором в армії російських військ. Як це часто траплялося, батьки готували таку саму участь і для свого сина. У батька було багато друзів-росіян, які частенько приходили до господи М. Грабовських, де точилися дискусії на різні теми, в тому числі й політичні. Тому з дитинства Міхал звик чути думки людей, котрі виконували завдання російського уряду та служили імперії. Коли майбутньому літераторові виповнилося 10 років, його віддали до школи єзуїтів у с. Романові. Через деякий час обставини змушують родину переїхати до с. Олександрівка Чигиринського повіту у зв'язку з чим Міхал почав навчатись у Василянському лицейі в Умані, де, як ми знаємо, зав'язалась дружба між відомими в Умані, де, як ми знаємо, зав'язалась дружба між відомими в майбутньому представниками «української школи» і виникло літературне угруповання «ЗА-ГО-ГРА».

Через рік за прикладом своїх приятелів-росіян батько забирає

М. Грабовського з лицієм в Умані та переводить до відомого на той час Одеського лицію. Тут навчалися діти московських аристократів, діти видатних діячів із Санкт-Петербургу. Навчання в цьому закладі вважалося престижним та перспективним, успішним початком для кар'єрного зростання тодішньої молоді. Звичайно ж у лиціє викладачі мали проросійські принципи, бо готували майбутніх патріотів імперії, людей, котрі б зберегли існуюче панування та лад у державі. Переконання вихователів, як і домашня атмосфера, не могли не відобразитися на політичних ідеях М. Грабовського.

Після смерті батька Міхал залишив Одеський лиціє і подався до Варшави. Отже, після Одеського лицію, з явно вираженим проросійським спрямуванням, з вірою в польсько-російську дружбу молодий М. Грабовський приїхав до Польщі. Перебуваючи у Варшаві М. Грабовський зустрівся зі своїми давніми приятелями з Уманського лицію, а також пізнав багато нових літературних та культурних діячів того часу, в коло яких увійшов згодом.

На той час у Варшаві панували революційні настрої. Як і більшість населення провінцій Російської імперії, люди не були задоволені ані умовами проживання, ані перспективами. Більшість знайомих М. Грабовського належали саме до таких. Сам же критик відстоював свої думки, котрі нерідко призводили до того, що він сварився з усіма своїми друзями. Він був тим елементом серед культурних діячів, котрий твердо і розсудливо оцінював тодішню ситуацію, критичним оком слідкував за усіма проявами настроїв населення, і, незважаючи ні на що, висловлював свої ідеї, котрі найчастіше були протилежними поглядам його приятелів.

М. Грабовський не підтримував революції, не вірив у її успіх. Гадав, що в ситуації, яка склалася, необхідно працювати над розвитком літератури, мови, релігії. Лише це може підняти рівень суспільної освіти й свідомості, а в подальшому покращити життя для поляків.

З кожним днем настрої серед населення Варшави, особливо молоді, ставали дедалі рішучими. Це не відповідало поглядам М. Грабовського, і він хотів якимось чином виразити свій протест, переконати інших у своїх принципах, які вважав єдиними правильними. Чи крилася тут причина його виїзду з Варшави перед самим повстанням? На нашу думку, так. Можливо, і не головною, але однією з умов була беззаперечно. Щодо цього маємо іншу точку зору, Яна Креховецького. Тут ми дізнаємося про те, що «Грабовський виїхав до України на прохання матері, яка потребувала помічника в господарстві, а зовсім не через повстання, яке наближалось. Грабовський дуже переживав, що не може допомогти повстанчим силам, оскільки знаходився в

Олександрівці»¹.

Критик знову переїхав до Олександрівки. Від'їжджаючи до України він навіть хотів порвати усі контакти з С. Гощинським і Б. Залеським через свої погляди. На відміну від М. Грабовського його приятель С. Гощинський усіма силами намагався підтримувати справу національного визволення, і, навіть після трагічної поразки, переїхав до Львова, де хотів видавати газету, котра хоча б словом вселяла надію на те, що потрібно боротися далі. Він написав листа М. Грабовському, де висловив надію на те, що Міхал його підтримає і зробить це в ім'я народу. Але такого не сталося. І після від'їзду С. Гощинського зі Львова їхні контакти на деякий час перервалися.

У силу певних обставин М. Грабовський знайомиться з іншим діячем культури Г. Жевуським, котрий набув популярності після виходу в світ його твору «Pamiętki Imci Pana Seweryna Soplicy». Це пов'язано з тим, що М. Грабовський із 1834 року починає друкувати свої праці в «Tygodniku Petersburskim», який виходив у Варшаві, а увійшовши до кола працівників тижневика, потрапив під вплив Г. Жевуського (одного з редакторів газети), котрий мав дуже сміливі, неординарні погляди: «ненавиджу ті дурні патріотизми та незалежності; для мене існують лише два народи на світі: вчені та нерозумні»². Молодий критик досить швидко затоваришував із Жевуським. Спочатку це була просто глибока повага як до письменника, потім М. Грабовський перейняв і його політичні погляди. Відбувалося це в період розквіту «Tygodnika Petersburskiego», коли між його працівниками більш-менш панували згода і порозуміння. Жевуський був людиною із власними, дуже сміливими переконаннями, якому вдалося зацікавити М. Грабовського своїми ідеями про нове бачення політичного становища провінцій імперії, про потребу «переформування» їхнього духу, відмежування від впливів еміграції. Контактів з Г. Жевуським наклали свій відбиток на світогляд і політичні погляди М. Грабовського. Г. Жевуський був упевнений, що скасування старої шляхетської форми правління раз і назавжди викреслило Польщу з мапи Європи, і єдина можливість вистояти для держави – це союз із Росією, звичайно, з перевагою сильнішого союзника. Ці думки так захоплювали М. Грабовського,

¹ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie.– Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914.– S. 83.

² Bar Adam. Stanowisko polityczne Michała Grabowskiego // Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci I. Chrzanowskiego.– Kraków, 1936.– S. 392.

що він щиро вірив і в союз із Росією, і в майбутнє часткове об'єднання слов'ян, і у відродження польської культури під протекторатом Російської імперії. Одного разу М. Грабовський у розмові з Яном Креховецьким відповів: «не лише власну репутацію, а навіть здоров'я і життя, я готовий принести в жертву для зміцнення віри та мови, які зараз під великою загрозою»³.

Трохи пізніше Г. Жевуський написав памфлет «Mieszaniny», в якому виклав свої сміливі принципи. Коли ж він представив твір ширшому колу літераторів, то не знайшлося людини, окрім М. Грабовського, яка б висловила позитивну оцінку стосовно памфлету. Жевуський був вдячний за це, але розумів, що все одно його ідеї не будуть сприйняті читачем, принаймні в той час; а М. Грабовський підтримав його, хоча знав, що викличе осуд усього свого оточення. Виходячи зі стосунків Г. Жевуського та Г. Грабовського, все більше почали звинувачувати М. Грабовського за спільні погляди, що були висвітлені в «Mieszaninach» не дивлячись на те, що різниця була значною. У праці М. Ролле знаходимо цитату: «...Жевуський був людиною з почуттям гумору, милим співрозмовником, неординарним софістом, і взагалі людиною без правил; Міхал Грабовський, хоч однаково з ним мислив, був найсовісніший, найдобріший, найбільш постійний у своїй системі, яку визнає як єдину хорошу. Перший лише фокусник, а другий апостол; одному йдеться про ілюстрацію імені, розголос, про піднесення і славу; інший, так видається, світиться прагненням суспільного добра і щирим запалом поліпшення становища своїх братів»⁴.

М. Грабовський був так захоплений слов'янофільськими ідеями Г. Жевуського, що захотів видавати новий двомовний часопис, котрий би виходив польською і російською, «Przeglądnik literatur słowiańskich». У своєму обґрунтуванні він зазначав, що в новій газеті буде приділена сторінка рухові в Росії, який поки що не хвилює провінції, але так важливий для поляків. Проте влада не дала дозволу на таке видання. Ідею М. Грабовського хотів утілити в життя Г. Жевуський: «Хочу видавати часопис, до складу якого входили б усі слов'янські мови; таким чином усі розгалуження

³ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914.– S. 87

⁴ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914.– S. 89

великої гілки пізнали б свої інтелектуальні досягнення»⁵. Але М. Грабовський інакше бачив відношення Польщі до слов'янщини. Він цінував російську літературу, говорив про певні спільні риси, котрі об'єднували слов'янські народи та культури, але не приховував, що між ними є і багато різного. М. Грабовський відстоював думку, що Польща повинна зберігати хоча б відносну культурну самостійність, і не погоджувався із крайніми слов'янофілами, як Г. Жевуський, навіть із Ю. І. Крашевським, котрий у статті «Literackie wieści» висловив ідею про сполучення всіх слов'янських культур в одну спільноту.

У лютому 1843 року вирішувалося питання про видання в Києві польськомовної газети «Słowianin». У цій справі брали участь Г. Жевуський, кс. І. Головінський, К. Свідзінський і М. Грабовський. Аби періодичне видання побачило світ необхідно було дістати дозвіл уряду, який вимагав програму та основні спрямування часопису. В дискусії вище перелічених діячів ішлося передусім про редактування вже складеної програми, котра б відкрила дорогу і не дала можливості уряду відхилити прохання, що газета принесе багато користі для зближення польсько-російських відносин. Написання програми випало саме М. Грабовському. Через кілька днів, а саме 21 лютого, він посилав написану в формі листа програму до Ю. Струтинського, ад'ютанта при генерал-губернаторі Бібікову для затвердження. У цьому листі М. Грабовський, як майбутній редактор газети, виклав частково свої, а загалом уже вирішені колом літераторів політичні переконання та трохи перебільшені ідеї, у яких відмовлявся від незалежності та стверджував, що Польща має об'єднатися з Росією. Але проект видання цього часопису не був утілений у життя. Дослідник Ф. Равіта-Гавронський докладно описує цю ситуацію. Згідно з його свідченнями Струтинській представив Бібікову проект і лист М. Грабовського як мотив, що потрібно видавати в Києві часопис у дусі «урядової системи». Але у Бібікова була своя думка щодо цього. Він добре знав поляків, щоб повірити хоча б у мінімальну можливість, що вони поступляться своїми правами. Він вважав проект М. Грабовського за «особистий вибрик амбітної людини, котрий посмів йому, Бібікову, давати якісь поради»⁶. Але генерал-губернатор оцінив відданість Росії автора

⁵ Bar Adam. Stanowisko polityczne Michała Grabowskiego // Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci I. Chrzanowskiego. – Kraków, 1936. – S. 395.

⁶ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914. – S. 93.

листа і запропонував йому місце начальника поліції в Радомишльському повіті, на що Грабовський погодився.

Головні думки листа до Струтинського майже нічим не відрізняються від поглядів Г. Жевуського в памфлеті «Mieszaniny», але в суспільстві та оточенні М. Грабовського викликали значно більше обурення, навіть у тих літераторів, котрі сприяли в підготовці видання «Słowianina». Коли ж текст програми дійшов до широкого загалу, М. Грабовський отримав кілька прикрих записок у відповідь. В одній із таких читаємо: «Кажуть, що Пан і гр. Г. Жевуський мали таємну нараду з губернатором і заприсяглися йому, що активно займатимуться тим, щоб викоринити найменший зародок польського національного духу, а з двох народів зробити один у повному значенні цього слова... Чи це правда знає один Бог, але я багато разів чув ці слова і від багатьох осіб»⁷. Пишучи того листа М. Грабовський не думав про особисті погляди, а лише турбувався про суспільну користь.

Серед емігрантів М. Грабовського не забував Б. Залеський. У своєму листі до А. Міцкевича він пише, що найбільше М. Грабовський його порадував тим, що видає часопис у Києві. «Це нечувана радість, бо Русь трохи «розшевелилась», читає й пише польською. Дуже тішить, що Міхал розуміє весь її обсяг і вагу»⁸.

М. Грабовський дуже переживав щодо свого листа до Струтинського. Він занедбав літературну діяльність, зайнявся господарством у своїй Олександрівці. Стосунки з Г. Жевуським почали слабшати. Коли той започаткував періодичне видання «Dziennik Warszawski», М. Грабовський видрукував у газеті лише кілька своїх творів, натомість коли газета була перепродана і отримала назву «Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych», співпраця була значно пліднішою.

У 1860 р. польсько-російські стосунки були на устах в усіх верств населення. Спочатку точилися розмови в київських товариствах, зокрема у К. Свідзинського, де бував М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та інші. Українці почали виголошувати гасла про свою незалежність, відсутність будь-якого союзу з Польщею. Ці дискусії точилися на сторінках «Основи», «Дня», «Современника». У листопаді 1861 р. у московській газеті «День» з'явилася стаття М. Юзефовича про те, що в державі повинен

⁷ Bar Adam. Stanowisko polityczne Michała Grabowskiego // Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci I. Chrzanowskiego. – Kraków, 1936. – S. 401.

⁸ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914. – S. 90.

мешкати народ однієї національності, у зв'язку з чим поляки, котрі жили на Західній Україні, мали або виїхати або ж зректися усього польського і стати росіянами. Відповідь М. Юзефовичу написав М. Грабовський у тій же газеті «День». Це був перший голос поляка, звернений до російських публіцистів. М. Грабовський нагадує, що уряд Росії, приєднавши нові губернії, обіцяв зберегти їхні права та принести багато користі. Жодна з цих обіцянок не була виконана. Автор вказує, що навіть учені по провінціях Російської імперії користуються фальшивими підручниками, бо влада підтримує лише те, що відповідає її інтересам. У своїй відповіді критик наголошує, що політичної дискусії між поляками та росіянами бути не може, бо одна зі сторін не має права голосу.

На 1862 рік це була дуже смілива замітка. Вона означала, що погляди колишнього прихильника польсько-російського союзу кардинально змінились: він зрікся панславистичної ідеї, прибічником якої був іще зовсім недавно.

Що ж було причиною таких кардинальних змін? На нашу думку, М. Грабовський просто в будь-який спосіб хотів заглидити свою помилку, за яку осуджували його одного. Погляди критика не стільки відповідали написаному в листі до Струтинського, скільки М. Грабовський просто хотів видавати часопис для користі суспільства, але цього ніхто не оцінив.

Як іще одне біографічне джерело, котре розглядає М. Ролле у своїй праці «In illo tempore», є рукописні матеріали В. Рудницького і А. Грабянки. Обидва оцінювали М. Грабовського без упереджень, обидва засуджували Ю. І. Крашевського за те, що він у тяжку хвилину залишив людину, якій завдячував багато чим. В. Рудницький був частим гостем у Київському університеті в ті роки, коли М. Грабовський, після довгого перебування в Олександрівці, знову оселився в Києві.

Минав час, і літературні діячі знову почали зближуватися з М. Грабовським. Після смерті К. Свідзинського головним місцем літературно-наукових зібрань стали гостинні салони Грабовських. Із молодих першим тут випробував себе В. Рудницький, і М. Грабовський симпатизував йому. Зі старшого покоління митців часто відвідували критика В. Платер, куратор Житомирської гімназії А. Даровський, З. Вельопольський, К. Боровський, Е. Руліковський, навіть Ю. І. Крашевський, котрий першим зробив крок для примирення.

На той час київська студентська молодь розпалася на політичні угруповання. Деяким із них не подобалось, що М. Грабовський охоче приймав у своїх салонах наряду з польськими та українськими, ще й російських літераторів, а популярне в той час хлопоманство «поливав холодною водою».

М. Грабовський мав власні погляди на освіту молоді. Він заявляв, що стипендію і допомогу повинні отримувати тільки дуже здібні студенти, а інші повинні йти до фахових шкіл, і тоді врешті ми будемо мати справжніх польських купців, кравців і столярів. Але далеко не всім це подобалося. Одного дня над брамою будинку, де мешкав М. Грабовський, з'явився напис: «Космополітична школа М. Грабовського і товариства». Приналежність М. Грабовського до влади в той час і його приятелювання з полковником Брінкенем потягли за собою довге слідство та арешти. Після того неприємного випадку і його наслідків М. Грабовський хотів змінити роботу – викладати польську літературу в Київському університеті, але йому відмовили.

М. Грабовський і А. Грабянка познайомилися, коли критик знаходився в розпачі та забутті після розголошення горе-листа. М. Грабовський знайшов у А. Грабянці співчутливого слухача, розповів про історію з листом та свої переживання, котрі ще довго його мучили. З А. Грабянкою вони стали хорошими приятелями, про що свідчить їхня кореспонденція. В одному з листів Грабовський писав про вплив друзів на нього ще в юному віці: «у мене були приятелі, котрі не лише поділяли зі мною всі думки і почуття, а які псували мене, як розбещену дитину. Такими були для мене М. Мохнацький, Богдан та інші»⁹. Усе своє подальше життя М. Грабовський жалкував про написання того злощасного листа 1843 р. А 13 жовтня 1860 року М. Грабовський знову написав листа до Струтинського, в якому читаємо: «Щодо тлумачення мого вчинку, то я вважаю, що його може витлумачити ціле життя... Якщо я за весь період раз повівся нерозумно, то нехай мене вибачать...»¹⁰. Майже після 20 років написання листа 1843 року, люди все ще не вірили у щирість М. Грабовського та доброту його намірів. Коли він знову хотів видавати часопис «*Kurier Wołyńsko-Podolsko-Ukraiński. Pismo miejscowe gospodarskie, przemysłowe i literackie*», його не сприймали: «У Києві – Міхал Грабовський, той відомий деморалізатор молоді, оголосив про видавництво кур'єра, котрий буде видавати під фірмою графа Валевського. Але яку б фірму він не обрав, сподіваємося, патріотичне почуття, як і колись,

⁹ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914. – S. 113.

¹⁰ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Lwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914. – S. 133.

проігнорує його справи»¹¹.

У 1861 р. приїхав до Петербурга, там зустрів свого колишнього товариша Вельпольського, і прийняв від нього запрошення на посаду директора зі справ освіти.

У своїй праці-лісті «Автобіографія» М. Грабовський писав, що М. Мохнацький – інший критик «української школи» – навіть «пізніше просив переказати мені, що про слушність моїх поглядів пересвідчився на власному досвіді»¹².

Аналізуючи його твори та вчинки літературного діяча, можемо з упевненістю сказати, що наміри критика в жодному випадку не відповідали тим наслідкам, до яких вони призвели. Саме наміри його були викликані любов'ю до народу, за що їхній автор заслуговує на почесне місце серед відомих письменників і критиків. Згадки про М. Грабовського, що ми знаходимо в енциклопедіях та підручниках, є дуже убогими, а крім того доводять нам, які неоднозначні оцінки викликав М. Грабовський у своїх сучасників. Усі його заслуги забулися на фоні одного фатального випадку, через який М. Грабовський був загублений у народній пам'яті.

Наш огляд залишається відкритим для подальших досліджень, адже майже в кожному значному творі критика можна прослідкувати відбитки його політичних переконань та слов'янофільських поглядів. Це буде предметом наших подальших аналізів.

Политические взгляды и славянофильские идеи Михала Грабовского.

Статья посвящена проблеме формирования и выражения политических и славянофильских идей одного из известных критиков «украинской школы» в польском романтизме – Михала Грабовского. В статье рассматриваются причины и условия формирования, нетипичных для того времени взглядов пророссийского направления, отношения М. Грабовского с другими культурными деятелями и последствия, что стали результатом таких предубеждений. Анализируются поступки автора как результат его взглядов, способ их выражения и восприятие обществом.

¹¹ Rolle Michał. In illo tempore. Szkice historyczno-literackie. – Łwów: Nakładem księgarni Feliksa Westa, 1914. – S. 126

¹² Bar Adam. Stanowisko polityczne Michała Grabowskiego // Prace historyczno-literackie. Księga zbiorowa ku czci I. Chrzanowskiego. – Kraków, 1936. – S. 390.

Political views and Slavic ideas of Michal Grabovski.

This article deals with the problem of formation and expression of political and Slavic views of one of the well-known critics of “Ukrainian school” in Polish literature – Michal Grabovski. In this article are researched causes and conditions of formation, untypical for that time views, his contacts with another culture representatives, and consequences, which was as a result of his ideas. Analyzed the actions of critic as a result of his ideas, method of expressions and perception of the society.